prethodno priopćenje / preliminary communication
DOI: 10.61305/2303-7008.2023.11.2.87
Received:17.05.2023.
Accepted:25.06.2023.

SZTOMPKINA TEORIJA DJELOVANJA- PUT KA TEORIJSKOJ SINTEZI

Adnan DŽAFIĆ
Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu
adnan.dzafic@fpn.unsa.ba

ABSTRACT

Pitanje koje se nalazi u srcu savremene sociološke teorije je pitanje ljudskog djelovanja- agency i strukture, odnosno u širem kontekstu ovo pitanje se odnosi na odnos članova društva spram prirodne sredine, tehnologije, ekonomije i društvenih sistema. Od nedavno postoje dva pravca koja su u društvenoj teoriji jedinstvena. Prvo, obnovljena je veza sa filozofijom naročito ontologijom. Drugo, takođe se pojavio i interes za vezu između akcije i institucija, aktera i organizacija ili u najopćenitijem smislu strukture i djelovanja. Kao propratna pojava novog vala velikih teorija koje se šire sociologijom osamdesetih godina 20.stoljeća, veze između sociologije i filozofije ponovo su učvršćene.

Ključne riječi: sociologija, društvene nauke, struktura, djelovanje, sinteza

SZTOMPKA'S AGENCY THEORY - THE WAY TOWARDS THEORETICAL SYNTHESIS

The question that is at the heart of contemporary sociological theory is the question of human agency and structure, that is, in a broader context, this question refers to the relationship of members of society towards the natural environment, technology, economy and social systems. Recently, there are two trends that are unique in social theory. First, the connection with philosophy, especially ontology, was renewed. Second, there was also an interest in the connection

between action and institutions, actors and organizations, or in the most general sense, structure and agency. As an accompanying appearance of a new wave of great theories spreading through sociology in the eighties of the 20th century, the connections between sociology and philosophy were once again strengthened.

Key words: sociology, social sciences, structure, action, synthesis

Društvene nauke i kontekst epohe

U savremenim tokovima analize društvenih nauka iznimno su se promijenili problemi istraživanja. Naime, postoje samo rijetki primjeri analize osnovnih problema društvenih nauka u cjelini, a u sociologiji posebno. U hitnoj smo potrebi za povratkom trendova koji nas povezuju s klasičnim izvorima naučnih disciplina. U isto vrijeme trebamo redefinirati opseg interesa sociologije u svjetlu društvenih promjena. Isti je razlog za tok analize predmeta istraživanja ulazak u novu epohu kada su pojmovi *Istok*, *Zapad* i *modernost* postali zastarjeli. U navedenom kontekstu društvenih promjena postavlja se pitanje koje odgovore društvene nauke mogu ponuditi kao objašnjenje društvenih promjena što se događaju u svijetu koji se ubrzano mijenja.

Društvene nauke usmjerene su na analizu ponašanja osoba, kako individua i članova širih zajednica i mreža tako i na analizu širih aspekata društvenih odnosa, od ličnih i intimnih do javnih i političkih. Savremene analize društvenih nauka usmjerene su i na istraživanje problema identiteta, problema savremenog državljanstva, migracija, raznolikosti, novih tehnologija i promjena koje one izazivaju, kao i na istraživanje neizvjesnih posljedica procesa globalizacije. Ono što je danas zadatak kako sociologije tako i društvene i političke teorije jeste da pronađu nove odgovore na stanje epohe u kojoj se nalazimo. To znači da se ukaže na probleme koji proizlaze iz oblasti ljudske egzistencije, a čija se rješenja razlikuju u zavisnosti od historijskih okolnosti i kultura u kojima se ti problemi javljaju. Rješenja društvenih problema današnjice uključuju razumijevanje fenomena komunikacije, odnosa među ljudima, odnosa života i smrti, ljudskog rada i ljudske prirode. Razumijevanje navedenih fenomena ne treba predstavljati nove temeljne odrednice naših života na način na koji to predstavljaju hrana, sklonište ili vremenski uslovi. Odgovor na fenomene i probleme današnjice leži u redefiniranju pojmova kao što su društvo, država i

zajednica. Trebamo revidirati previde koji pokazuju da su neki pojmovi fiksirani na *modernost* iz razloga što su usmjereni na "konačna" značenja. Ključno obilježje promjene epohe jeste u našoj pozvanosti na temeljnu promjenu procjene pojmova *moderne*.

Modernost se očituje u određenim vrijednostima i institucijama, a modernizaciju treba ponajprije razumjeti kao procesualnost, odnosno kao stvaranje, širenje i neprekidno opravdavanje tih vrijednosti i institucija. U tom kontekstu pojam modernizacije predstavlja procese dospijevanja do stanja modernosti, odnosno procese kojima se neko društvo – institucijski, organizacijski, stavovima dominantnih aktera približava tom stanju. Modernizacija predstavlja životno važne načine širenja i legitimiranja institucija i vrijednosti demokratije, tržišta, obrazovanja, racionalnog upravljanja, samodiscipline, radne etike itd. (Sztompka, 1999:140). Modernizacija predstavlja i porobljavanje, vladarsko upravljanje zemljom, discipliniranje duše i stvaranje istine (Turner, 1995). U temeljna načela modernizacije spadaju, dakle, individualizam, diferencijacija, racionalnost, ekonomizam i ekspanzija i očituju se na različite načine u različitim područjima, odnosno dimenzijama društvenog života. Ključne dimenzije društvenog života predstavljaju: ekonomija, klasna struktura i stratifikacija, politika, kultura i svakodnevni život (Zeman, 2004).

Ono što bismo danas mogli izdvojiti kao operativno od naslijeđa klasične sociologije čine sljedeći stavovi: ublažiti granice prema drugim srodnim naukama, odbaciti dihotomiju čovjek – priroda i pozabaviti se realnošću društvenih činjenica. Govoriti o zakonitostima prirode i društva, o „društvenoj materiji" i njenoj negaciji, o čovjeku i njegovom duhovnom uspinjanju, te psihičkim stanjima i frustracijama, slabim i pravilnim intuicijama itd. može samo sociologija, čija je epistemološka osnova fenomenologija, a metod u spoznaji „društvenih činjenica" fenomenološka redukcija putem koje se spoznaje bit (eidos) stvari. Samo vlastitim duhovnim pregnućem sociolozi mogu dovesti u skladnost ili jedinstvo naučna saznanja s izvornom ljudskom naravi, koja sama po sebi teži tom cilju, a rečena skladnost ogledala bi se u spoznaji koja bi bila svjedočanstvo o jedinstvenoj „slici svijeta" u čovjeku i u kosmosu. Hegelovim jezikom rečeno, istovjetna umna osnova prožima cjelokupnu Stvarnost, i prirodnu i društvenu.

Sinteza

Sociologija se sve više fokusira na povezivanje više nego na jednostrano suprotstavljene tradicije, njhove pretpostavke i pojmove. Neki od sociologa pokušavaju da pomire ranije teorije i njihove hipoteze. Rade to sa pozicije interakcije zato što se predmet proučavanja nalazi u postojećoj multidimenzionalnosti i inherentnoj dijalektici društvenog svijeta. (Delanty, 2023:420)To se radi sa odgovarajuće teorijske pozicije zato što je njihov predmet istraživanja postojeće društvo. Obje ove ontološke dihotomije predstavljaju inspiraciju za teorijske sinteze. Prva teorijska pozicija usmjerena je na teoriju djelovanja, koja uzima u obzir suprotnost pojedinca i strukture, a druga pozicija predstavlja historijsku sociologiju koja je usmjerena na promatranje kontinuiteta i promjene. Posljedice prethodnih prevazilaženja dihotomija nalaze se van okvira tradicionalnih disciplina i razvijanje inovativnih pristupa studijama društvenih sistema i društvenih promjena, te doprinos nastanku nove društvene teorije. Pitanje koje se nalazi u srcu savremene teorije je pitanje ljudskog djelovanja- agency, odnosno u širem kontekstu to su pitanja prirodne sredine, tehnologije, ekonomije i društvenih sistema. Od nedavno postoje dva pravca koja su u društvenoj teoriji jedinstvena. Obnovljena je veza sa filozofijom naročito ontologijom.Takođe se pojavio i interes za vezu između akcije i institucija, aktera i organizacija ili u najopćenitijem smislu strukture i **agencije**. Kao propratna pojava novog vala velikih teorija koje se šire sociologijom osamdesetih godina 20.stoljeća, veze između sociologije i filozofije ponovo su učvršćene. Sociologija je postala podložnija uticaju filozofije ali je u isto vrijeme i filozofija postala podložnija uticju sociologije. (Giddens1987: 53) Otplaćuju se dugovi sociologije prema filozofiji. Sociološka istraživanja više se ne mogu obavljati bez ontoloških pretpostavki.

Prema Sztompkinoj obimnoj analizi stanja i razvoja sociologije, ista je od svog nastanka bila usmjerena na dva smjera istraživanja: prvi fokus bio je usmjeren na društvene kolektivitete (društva). Drugi naglasak usmjeren je na društveno izgrađene pojedince (društvene aktere). Dakle, uvijek su postojale dvije paralelne linije sociološkog naslijeđa. Prva linija sociološkog naslijeđa bila je usmjerena na „društvene organizme››, društvene cjeline, složene strukture, društvene sisteme, sa svojim specifičnim principima rada, posebnim svojstvima i pravilnostima. Drugi fokus sociologije bio je usmjeren na

osobe kao članove društva, kao aktivne aktere, individue, a posebno na njihove postupke, te na analizu ponašanja pojedinačnih i kolektivnih aktera u društvenim kontekstima. Bez obzira u kakvim problemima se nalazi sociologija danas ostaje značajna analiza sociologije kao nauke i njenog istraživačkog polja koju nalazimo u Baumanovom promišljanju savremene pozicije sociologije: „Sirova stvar koju obrađuje sociološka mašta je ljudsko iskustvo. Krajnji proizvod sociološke imaginacije nazvan ‹društvena stvarnost› izliven je od metala istopljenog iz rude iskustva....Dok većina može identificirati objekt ‹tamo vani› koji je njihova briga da istraže, sociologija ne može. Sociologija je sama sastavni dio društvenog svijeta koji želi istražiti. Ona je zapravo dio društvenog svijeta koji se može nastaviti bez sociooloških uvida.(Bauman, 2014:9)

Smjernice savremene sociologije

Do kraja 20. vijeka humanistička sociologija doživjela je uspon i sada se čini dominantnom. Fokusira se na ljudsko djelovanje i zamišlja ga kao smislenog, s posebnim naglaskom na normativnu i aksiološku orijentaciju izvučenu iz kulture.

Relativno nova tendencija je tretman društva kao neprekidnog procesa, a ne stabilnog sistema, kao fluidnog polja sila u trajnoj transformaciji, a ne kao fiksne strukture, kao društvenog života, a ne društvenog organizma. (Anthony Giddens- strukturacija, konceptu Norbert Elias-figuracije, Pierre Bourdieuovom fokusu na prakse, Piotr Sztompka- društveno postajanje.) (Sztompka 1991.) Treći trend predstavlja odmak od evolucionizma, razvojnosti i svih drugih determinističkih, finalističkih pogleda na promjenu i umjesto toga fokusiranje na konstruiranje, stvaranje povijesti ljudskim djelovanjem (Sztompka 1993). Većina sociologa sada bi tretirala ljude i njihove postupke kao krajnju pokretačku snagu svih društvenih procesa, pri čemu se svaka faza smatra konstrukcijom, postignućem društvenih aktera i smjerom kretanja. (Margaret Archer u teoriji morfogeneze, Archer 1986, 1995, 2000, teorija društvenog postajanja- Sztompka 1991). Kao četvrtu novinu svjedočimo otkriću fenomena refleksivnosti što ukazuje da u ljudskom društvu, za razliku od svijeta prirode, samo znanje o društvu daje povratnu informaciju o njegovom predmetu, direktno utječući na vjerovanja ljudi, njihove motive i posljedično na

njihove postupke. (teorije refleksivne modernosti Anthonyja Gidensa, Ulricha Becka i drugih.) Peto, uočavamo preusmjeravanje pažnje sociologa sa makrostrukturalnog na mikroprocesualni nivo, odnosno na domen svakodnevnog života ili „životnog svijeta", kao centralnog područja društvenog funkcioniranja. Prebacivanje je počelo sa Gofmanovom dramaturškom teorijom, Garfinkelovom etnometodologijom, Schutzovom, a zatim Bergerovom i Luckmanovom fenomenološkom sociologijom, a trenutno je predstavljena teorijom „interakcijskih ritualnih lanaca" Randala Kolinsa (Collins 2004), „radikalne mikrosociologije" Jonathana Turnera. Turner 2002) i proglašenje novog „performativnog zaokreta" od strane Jeffreya Alexandera i drugih (Alexander 2006). Posljednja tendencija je proširenje pojma društva sa nivoa nacionalne države na globalni nivo čovječanstva i pokazivanje kako procesi globalizacije zadiru u životni svijet običnih ljudi i njihovu svijest i maštu. Proširujući svoj horizont, pružajući prostorno neograničene i bogate informacije i mišljenja putem masovnih medija i novih tehnika telekomunikacija, radikalno transformišu svijest masa. Pod oznakom kosmopolitske vizije, ovaj pogled na trenutna društva posebno su snažno elaborirali Martin Albrow i Ulrich Beck (Albrow 1997, Beck 2006).(Sztompka, 2009: 45-46)

Intelektualni trendovi unutar sociologije nikada nisu odvojeni od stvarnog toka društvenog života. Sociologija ne predstavlja ništa drugo nego intelektualni refleks društva. Promjena društva i promjena društvene teorije u određenoj mjeri se poklapaju. A na prijelazu vekova sociolozi su uočili niz novih ključnih fenomena. Ubrzanje i rastuća sveobuhvatnost društvene promjene kao takve, uključujući njene vrhunske revolucionarne manifestacije, koje rezultiraju fenomenima anomije, traume, anksioznosti, neizvjesnosti i dezorijentacije. Svjedoci smo širenja demokratizacije i liberalizacije, ključno proširujući polje mogućnosti i opcija za stvaranje historije od strane ljudskih aktera, pojedinačnih ili kolektivnih (birači i potrošači, društveni pokreti i političke stranke), Obrazovna revolucija je učinila masu ljudi općenito obrazovanijim, a posebno osjetljivijim i prijemčivijim za znanje o sebi, za samosvijest koju između ostalih oblasti pruža – sociologija. Sve veća zasićenost životnog svijeta masovnim medijima, kao i novim komunikacijskim i telekomunikacijskim tehnologijama koje otvaraju neviđene mogućnosti za javnu debatu, u kojoj sociologija postaje važan resurs. „Konačno, ali ne i najmanje važno, postoji proces globalizacije koji

senzibilizira ljude za univerzalne dimenzije ljudske sudbine, globalne solidarnosti, ljudskih prava i gura ih da rješenja za novu skalu problema traže, između ostalog, u sociološkim znanjima.“ (Sztompka, 2009:47-48)

Od osamdesetih godina 20 stoljeća dolazi do okretanja od organske, sistemske slike društva prema slici društvenog tkiva, viđenog kao fluidni i stalno pokretni obrazac izmjene matrice ljudskih akcija i interakcija. (Bauman 2009). Na spoznajnom nivou, kako tvrdi Sztompka, postoji odgovarajući zaokret od strukturalnih objašnjenja koja se pozivaju na „jake“ varijable kao što su klasni položaj, status, ekonomska situacija, demografski trendovi, obrasci naseljavanja, tehnološki razvoj, organizacijski oblici prema kulturnim objašnjenjima, koja se fokusiraju na nematerijalne objekte promatranja poput značenja, simbola, pravila, vrijednosti, normi, kodova, okvira i oblika diskursa (Sztompka 2003: 1).U okviru sociooloških pravaca fokusiranih na društvene akcije dolazi do promjene paradigme. Svjedočimo zaokretu od utilitarnog, instrumentalnog, pozitivističkog gledišta akcije (kao što je primjer biheviorizma, teorije razmjene, teorija igara, teorija racionalnog izbora) prema humanističkoj, smislenoj slici akcije (kao što je primjer simboličkog interakcionizma, fenomenologije, hermeneutike, kulturološke studije). „*Na ontološkom nivou* dolazi do pomaka od slike viđene akcije kao čisto racionalnog gledišta ka bogatijem promatranju akcije kao emocionalne, tradicionalne, normativne, kulturne komponente“ (Sztompka 2003: 3), gdje se uzimaju u obzir vrijednosne orijentacije, društvene veze, privrženosti, lojalnosti, solidarnosti, identitet. „*Na epistemološkom nivou* navedena paradigmatska promjena odražava se primjenom različitih vrsta kvalitativnih, interpretativnih, hermeneutičkih postupaka, pogodnih za razotkrivanje kulturnih aspekata akcije.“ (Sztompka 2003: 3). Otuda i zahtjev da se ti društveni objekti objasne upućivanjem radnji koje su ih oblikovale kroz procese strukturalnog nastajanja

U društvenj teoriji suprotnost individue i društva dovela je do dvije teorijske tradicije označene kao kao organicistički i mehanicistički pristupi, metodološki kolektivizam i individualizam. „Moderna sociologija se koncentriše na suprotnost između sociologije društvenog sistema društvene strukture i sociologije društvene akcije. Druga suprotnost između statičkog i dinamičkog aspekta ima takođe dugu tradiciju i od iste je važnosti i danas. 13 Najvidljivija je

treća dihotomija —- potencijalitet/aktualitet u onim sociološkim teorijama koje formulišu (ili pretpostavljaju) predstavu društva kao nekog »prirodnog stanja«, ili viziju prave »ljudske prirode«, suprotstavljajući ih uslovima koji su aktualno dostupni i koji ograničavaju i uništavaju ljudski potencijal. Stoga oni mogu služiti kao kriterijumi procenjivanja postojećih društvenih aranžmana. (Sztompka, 1991:14)

„Treći nivo realnosti" ili jedinstveno društveno-individualno polje

Jedinstveno društveno- individualno polje ili projekt „treće sociologije" treba prvo odgovoriti na slijedeće pitanje: šta je suština koja stoji u osnovi ljudskog društva, koja bi činila takvo iskustvo razumljivim? Odgovor na ovo pitanje zahtijeva razbijanje nekoliko iluzija. *Iluziju egocentrizma* koja se ogleda u načinu gledanja na indivuduu kao samodovoljnu i kao entitet odvojen od drugih entiteta koji posjeduje nezavisnu egzistenciju. „Naša prava ljudska priroda izvedena je iz društva, izražava se u društvu i postoji samo zahvaljujući vezama s društvom. Mi ne možemo da živimo bez drugih ljudi, mi živimo za njih, pored njih, zajedno sa njima i protiv njih."(Sztompka, 1991: 20) *Iluzija postvarenja* opovrgava se stanovištem da država, birokratije, društveni sistemimi nisu nadiindividualne tvorevine koje postoje nezavisno od naše volje. „Ako su društveni objekti uopšte superindividualni, oni su to samo u svom materijalnom, fizičkom supstratu...Njihova prava društvena, institucionalna priroda sastoji se u celini od ljudi i njihovih akcija.... Bez njih nema društvenih celina, u najboljem slučaju to su mrtvi fizički skeleti društava..". (Sztompka, 1991:20)

Društvene cjeline nisu odvojene od individua, jer se sastoje od dijelova koji ih čine- gupa, njihovih statusa, uloga itd. „To nas na kraju dovodi do centralne tvrdnje ovog spisa: ono što stvarno postoji u društvu, u punom ontološkom smislu, jeste *jedinstveno društveno-individualno polje,* »treći nivo realnosti« između tradicionalno shvaćenih nivoa koje zauzimaju totalitet i individualitet. Društvene celine i ljudske individue imaju samo moguću egzistenciju, njihovo odvajanje i suprotstavljanje je proizvod pogrešne, izopačene mašte: to su zdravorazumske iluzije i teorijske kao i meta-teorijske greške."

(Sztompka, 1991:20)Pojam praxis predstavlja totalitet povezanih događaja koji su istovremeno prisutni u društvu. Ova ideja označava funkcionisanje socio-individualnog polja u bilo kojem vremenu. Ideja djelovanja označava potencijal socio-individualnog polja da proizvodi efektivnu praksu. Društvo funkcionira na način da se djelovanje aktualizira u praksi a praksa oblikuje djelovanje, koje se aktualizira mijenjanjem prakse. Događaje treba razumjeti putem njihovih trajnih rezultata i na taj način povezane na posredan način. „Događaji (praxis) ostavljaju posledice; materijalne ostatke, tragove sećanja, strukturalne aranžmane, institucionalne forme, itd. koje sačinjavaju istorijsku tradiciju. ...događaji... skupa čine stvarne okolnosti, uslove, situacije za druge događaje (prakse). Mreža događaja se prostire izvan direktnog istovremenog prisustva u praxisu i zadobija kontiunitet zahvaljujući indirektnom posredovanju uslova koji su nastali iz ranijih praksi, kao osnova za druge prakse. U skladu sa ovom koncepcijom (autora — *prim. prev.)* upravo to označava *istorija.* Istorija je kontinuirani lanac praksi posredovanih tradicijom: a ova predstavlja rezultate praxisa i uslove za praxis istovremeno. Krucijalno svojstvo istorije je kumulativnost tradicije, permanentno uvećavanje obima primljenog nasleđa iz ranije prakse, koji ograničava ali istovremeno i pospešuje (snabdevajući bogatijim izvorima) buduće prakse.“ (Sztompka, 1991:22)

Treće, razbijanje iluzije odvajanja potencijalnosti i aktualnosti rezultira stanovištem da je društveno biće povezano uzajamnim povratnim rezultatima. Mogućnosti se realizuju u kontaktima koji nisu unaprijed dati, već su oblikovani ranijim kontaktima koji se proizvode aktualizacijom. Posljedično, aktualizacija vrši preoblikovanje mogućnosti za buduće kontakte. „Predlažem da to shvatimo pomoću pojma postajanja (becoming). Rezultat prethodnih procesa je shvatanje društvene stvarnosti kao živog društveno-individualnog polja u procesu postajanja.“ (Sztompka, 1991:22) Na taj način pojam društveno-individualnog polja prevazilazi prvu ontološku dihotomiju prevazilazi suprotnost individue i društva. Preostale dihotomije, statično nasuprot dinamičnom i potencijalno nasuprot aktualnom, takođe su vještačke. Rješenje ove tri dihotomije Sztompka vidi u modelu „društvenog postajanja.“ „Predlažem ... kategoriju društvenog postajanja kao jasan termin koji pokriva osobenu društveno-individualnu konstituciju, kao i osobeni procesualni način egzistencije društvene stvarnosti. U toj ideji su uklopljeni i spojeni svih šest polova ambivalencije koje su tolika istaknute u opažaju

društva (bilo u zdravom razumu ili u teorijskom diskursu): ličnosti i grupe, poredak i promena, mogućnosti i stvarnost. Društvo u ontološkoj zamisli koja se ovde predlaže, postoji samo kao društveno postajanje. Ono je u svojoj suštini multidimenzionalno, ambivalentno, dualističke, „dijalektično". To je onaj osobeni način društvenog bića koji predstavlja predmet sociološke nauke."(Sztompka, 1991:23) Društveni događaji su jedini elementarni ontološki objekti koji premošćuju sve tri dihotomije, i na taj način dolazimo do tvrdnje da su društva sačinjena od društvenih događaja.

Razvoj koncepta društva postajanja i „teorije djelovanja" kao teorijskog pokreta Sztompka zaključuje na slijedeći način:

„— Individue i društvene celine su jedno, jedinstveno, uzajamno integrisano, neprekinuto i nepodeljeno polje; nijedno ne postoji odvojeno ili nezavisno.

— Individue i društvene celine poseduju uzročnu efikasnost jedino u spoju; nijedno nije efektivno samo za sebe.

— Individue imaju moć nad društvenim celinama u istoj meri u kojoj celine imaju moć nad njima; ljudi proizvode društvene celine i oni su njihovi proizvodi istovremeno.

— Društveni proces se odvija na svom sopstvenom, specifičnom »trećem nivou« i obuhvata socio-individualno polje; ni biografije niti društvene sudbine nemaju svoje nezavisne tokove.

— Društvo je sačinjeno iz društvenih događaja koji su direktno agregirani u praxisu, a indirektno u istoriji.

— Društvo je u procesu kontinuiranog samoprevazilaženja, stalno obogaćujući i obnavljajući svoj potencijal za delovanje, ili drukčije rečeno, društvo je u neprestanom, neizvesnom kretanju ka postojanju. Ovakvo ontološko shvatanje pretpostavlja ono što bi se moglo nazvati »treća sociologija«, nasuprot kako sociologiji akcije tako i sociologiji struktura, ili bolje reći, obuhvatajući obe u jedan više sintetički i adekvatniji pristup društvenoj stvarnosti." (Sztompka, 1991:23) Tako je izgrađen model društvene stvarnosti na više nivoa sa dvostrukom dinamikom unutrašnjeg funkcioniranja i samotransformacija. Društvo se je izgrađeno na poseban način, sa posebnim mehanizmom samokretanja. U skladu sa tim mehanizmom

društvo se stalno mijenja. Model sadrži kritičku poruku: podjednako se suprotstavlja i radikalnom liberalizmu, atomizmu, individualizmu, kao i radikalnom kolektivizmu, holizmu. On predstavlja ljudski svijet kao dvostran, dualan, „dijalektičan".

Istorijska promjena ne predstavlja samo promjenu činjenica (stanja društva) ili i promjenu zakonitosti koje se javljaju u društvu (društveni zakoni). Sztompka se odlučuje za analizu promjena zakonitosti društva i odbacuje pojam neistorijskih, univerzalnih društvenih zakona (Sztompka 1984b). Zastupa stanovište da se „...s vremenom i sami principi rada, način funkcioniranja i promjena ljudskog društva prolaze kroz značajne transformacije. Konačna, najkompleksnija petlja povratne sprege je dodana modelu: ne samo da se agencija mijenja u toku svoje vlastite prakse, već i da društveno postajanje mijenja svoj način u toku historije."(Sztompka, 1994:239) Način društvenog nastajanja razvija se u skladu s vrstom odnosa koji povezuje društvo sa njegovim okruženjem (prirodom i sviješću). Zajednički imenitelj istorijske tendencije koja obuhvata mehanizam društvenog postajanja nalazimo u rastućoj kontroli nad sredinama, u smislu: - zapovijedanja nad njima i izolacije od njih..... Istorija ljudske civilizacije i tehnologije nije ništa do postepeno potčinjavanje prirodnih resursa ljudskim potrebama i sve veća zaštita ljudskog društva od prirodnih prijetnji. Rast ljudskog znanja predstavlja, između ostalog, razvijanje samosvijesti društvenih pojava, zakonitosti, mehanizama društvenog funkcioniranja i promjena, te razotkrivanje mitova, iluzija, ‹lažne svijesti›. ....Kako mehanizam društvenog postajanja postaje manje neproziran za svoje učesnike, on neizbježno uključuje više ljudske intervencije. Pretjerano osvajanje prirode dovelo je do iscrpljivanja prirodnih resursa itd. Pretjerano vjerovanje u razum, znanje i planiranje društvenog života dovelo je do porobljavanja ljudi, siromaštva. „Tehničko-tehnološki sistem se potpuno nametnuo socijalnom i prirodnom sistemu i ugrozio ekosistem u cjelini. Krize i katastrofe su zato strukturalno i supstancijalno imanentne ovom tipu mišljenja, načina života i modela razvoja. One proističu iz dominirajuće pragmatske filozofije života i antropocentrične etike." (Malešević, 2011: 80)

Stoga se čini da istorijska tendencija evoluira prema višoj obilježju kontrole: prepoznavanju ograničenja kontrole, ili drugim riječima, samokontroli samih težnji za kontrolom.Dalekosežne opasnosti kontrole nad obje vrste okruženja, prirodom i sviješću, sve

jasnije se uočavaju u modernom društvu. „U smislu našeg modela, ovo se može uzeti kao pokazatelj da se novi način društvenog nastajanja polako pojavljuje, pružajući ljudskom društvu veću autonomiju, kao i samosvjesniju, kritičniju i realniju kontrolu nad vlastitom sudbinom. To je kao sljedeća mutacija na vječnom putu od potpuno objektiviziranog, slijepog postojanja primitivnih ljudi, preko naivne megalomanije ljudske moći i razuma, do potpuno kreativnog, široko budnog postojanja očekivanog budućeg društva, koje živi u skladu sa prirodom i pomiren sa granicama misli. Ovo je put istorijske emancipacije ljudskog djelovanja." (Sztompka, 1994:239) Model društva postajanja na taj način dobiva složenu unutrašnju konstituciju, način unutrašnjeg funkcioniranja, poziciju u istorijskom vremenu, vlastiti mehanizmam samotransformacije, i metamehanizam kroz koji samo društvo i njengovi principi funkcioniranja i transformacije prolaze kroz istoriju. Društvo izgleda kao neprekidan pokret. Možemo krenuti od bilo kojeg dijela modela i vidjeti kako se on vremenom razvija. Koju god komponentu da izaberemo, ona se smatra funkcionalnom; svaka činjenica se ispostavlja kao događaj; svaki agent se pretvara u akcije; bilo koje stanje je samo faza tekućeg procesa. (Sztompka, 1994:239)

Usmjerenje na pojam svakodnevnice

Novi fokus sociologije je na društvenoj egzistenciji koja se manifestira društvenim događajima različitih razmjera. Ovakva sociologija društvenog postojanja pruža novi kut gledanja. „'Treća sociologija' kao svoj krajnji predmet istraživanja uzima društvene događaje: ljudsko djelovanje u kolektivnim kontekstima, ograničeno s jedne strane agentskim darom sudionika, a s druge strane strukturnim i kulturnim okruženjima djelovanja. „Tako su oživljene apstrakcije prve i druge sociologije prevladane s obje strane, makro apstrakcije sustava i struktura koje nekako postoje iznad ljudskih glava, te mikroapstrakcije ponašanja ili radnji koje nekako postoje unutar stvarnog života ljudskih bića. 'Treća sociologija' odbacuje obje ove redukcije društvenog života." (Sztompka, 2008:3) Prethodno razvijana ideja društvenog postojanja usredotočuje se na ono što se stvarno događa u ljudskom društvu, na razini između struktura i djelovanja, gdje ograničenja struktura i dinamika djelovanja proizvode stvarne, iskusne i vidljive društvene događaje, društveno-individualnu praksu

koja čini svakodnevicu život a koji nije ni potpuno određen ni potpuno slobodan. U pojmu društvenog događaja agentski (osobni) input djelujućih pojedinaca i strukturni (situacijski) kontekst unutar kojeg oni djeluju okupljeni su u jedan nepodijeljeni fenomen, fenomen svakdnevnog života. „Na taj se način ' treća sociologija' rastaje s dvije iluzije zdravog razuma. 1 / Prvo, uklanja egocentrično uvjerenje u našu individualnu autonomiju, važnost, iznimnu kvalitetu i neovisnost od ostatka društva. Drugo, napušta suprotno, fatalističko i rezignirano uvjerenje da je naša sudbina u potpunosti oblikovana nevidljivim, nadljudskim i nekontroliranim silama, dok neprestano udaramo glavom o zid koji ograničava našu slobodu - zid zakona, pravila, načela i standarda koji nisu sami stvaramo, te prolazimo kroz razna bolna iskustva ako zanemarimo ovaj zid, ili ga ne prepoznamo na vrijeme: ismijavanje, odbacivanje, socijalnu izolaciju, protjerivanje ili čak zatvaranje. Ipak, to ne isključuje važnost ljudskog djelovanja. Umjesto toga, 'treća sociologija' oslikava realističniju sliku ljudskog stanja, ili 'društvene egzistencije', koja obuhvaća i granice naše 'slobode od', zbog naše neizbježne uklopljenosti u mrežu odnosa s drugim ljudima koji su slučajno također slobodni i mogućnosti kreativnog sudjelovanja u životu društva, ili naše 'slobode za', zbog našeg jedinstvenog položaja u širim društvenim konstelacijama s drugim ljudima, koji mogu biti pod utjecajem naših radnji ." (Sztompka, 2008: 3-4)

Društvena egzistencija je dinamična. Kao i život u doslovnom smislu, društvena egzistencija nikada ne prestaje, jer kada jednom prestane više nije život. Dinamika društvenog života ne ogleda se samo u smislu stalne, neprestane operacije ili funkcioniranja, već i u smislu pokretanja produktivnih, dugotrajnijih "promjena": društvenih procesa ili transformacije. Koncept 'društvenog postajanja' sintetički pokriva imanentni zamah procesa koji stvaraju (ili ograničavaju) prilike za održive, posljedične radnje ljudskih aktera, i individualni doprinos različito obdarenih aktera, što im omogućuje ili iskorištavanje ili odricanje od ovih prilika. Dva centralna pojma, društvenu egzistenciju i društveno postajanje, Sztompka povezuje u sintetički, dinamički modelu 'društvene egzistencije'. „Društvena egzistencija, konstituirana društvenim praksama u domeni svakodnevnog života, pokreće proces društvenog postajanja, samotransformaciju društva putem društvenog djelovanja, tj. posebno obdarenih ljudi koji djeluju unutar ograničenja ili olakšica danih naslijeđenom fazom društvenog procesa, sam po sebi rezultat ranije prakse koju su provodili njihovi prethodnici u ranijim fazama procesa. Društvena egzistencija i

društveno postajanje konstituiraju ono što je 'stvarno stvarno', ontološki osnovno i prethodno u ljudskom društvu. Upravo prema analizi, tipologiji i teoretskom objašnjenju ove razine stvarnosti sada se kreće 'treća sociologija'." (Sztompka, 2008: 4) Takva unutarnja, intelektualna kretanja u sociologiji donekle su odražavala nove pojave koje su se pojavile u društvu na prijelazu stoljeća. Ljudi su sve više i više postajali svjesni svog 'životnog svijeta' koji se brzo mijenja, a u mnogim aspektima zapanjujuće novog. Sociologija, koja ipak nije mnogo više od konceptualno sofisticiranog i empirijski utemeljenog zdravog razuma, nije mogla ne odražavati takvu novu ili povećanu svijest. Nove kvalitete društvenog života mogu se sažeti pod takvim oznakama kao što su: tehnološke promjene (osobito komunikacije i transporta), globalizacija, megaurbanizacija, konzumerizam, fleksibilni oblici rada, transformacije intimnosti, širenje rizika i zasićenost vizualnošću. Kao dobar pokazatelj društvenih promjena mogu se uzeti promjene u jeziku, rječnicima kojima ljudi opisuju svoj svijet.

„Treća sociologija"

Koncept društva postojanja izvlači konačne posljedice ideje koju je već formulirao Aristotel, da su ljudi društvene životinje, ili točnije, da je postojanje uvijek kolektivno - od rođenja do smrti, odnosno kao centralna dimenzija dimenzija ljudskog postojanja nalazi se u pojmu 'zajedništvo'. Dakle, ni pojedinci ni društva nisu odvojeni ili autonomni entiteti. Oba su čisto analitički aspekti jedinstvene individualno-društvene stvarnosti, ili individualno-društveno polje, ili društvene mreže. Ne postoji pojedinačni, odvojeni, autonomni pojedinac. Svatko od nas je član nekog kolektiviteta, a individualni identitet rezultat je mjesta koje pojedinac zauzima u široj grupi. Ja sam s kim se sastajem s kim razgovaram, s kim se sprijateljim. Ne postoji društvo iznad ili izvan njegovih pojedinaca koji su dio tog društva. U svakom od svojih pojavnih oblika, kao što su država, nacija, institucije, organizacije itd., društvo nije ništa drugo nego neka kombinacija aktera i njihovih djelovanja, a sva apstraktnija ili trajnija društvena obilježja su posljedice (često nenamjerne pa čak i nepriznate) vrlina koje članovi predstavljaju i što zapravo rade, s obzirom na mogućnosti i ograničenja naslijeđena od generacija prije njih. „Dakle, koncept društvene egzistencije nosi poruku da društveni svijet nije ništa drugo nego

interpersonalno polje, međuljudski prostor, ispunjen susretima, kontaktima, interakcijama, odnosima, društvenim vezama, vezama ili poveznicama s drugima koji pokrivaju cijeli spektar od ljubavi i intimnosti do interesa i ugovora, od suradnje do natjecanja, od konsenzusa do svađe, od mira do rata. A ova ugrađenost ljudskih bića u odnose s drugim ljudskim bićima ne događa se nigdje drugdje nego u našim svakodnevnim iskustvima . To je središnji, društveni aspekt našeg postojanja kao ljudi. Svi ostali aspekti društva : makrostrukture, makroprocesi, kulture, civilizacije, tehnološki sustavi, organizacije, institucije – zapravo postoje ne negdje izvana, već unutar naše društvene egzistencije i pora unutar najjednostavnijih svakodnevnih događaja u kojima rutinski sudjelujemo. Oni traju samo dok ljudi poduzimaju akcije prema drugima i uspostavljaju veze i odnose različitih oblika. Društvo nije izvan nas, već u nama.“ (Sztompka, 2008: 8) Svakodnevni život se pojavljuje kao područje gdje se društvena egzistencija najbolje očituje, najpogodnije ‘strateško istraživačko mjesto’ za sociologiju. A iznimno bogato, izvana vidljivo lice svakodnevnog života pruža strateški istraživački resurs za analizu i objašnjenje svakodnevnog života - a time i za otkrivanje tajni društvene egzistencije.

Nove perspektive

Sociologija svakodnevice za Sztompku ne predstavlja novu disciplinu ili potpodručje sociologije. Umjesto toga, to je nova perspektiva, kut gledanja koji nam omogućuje da sva pitanja sociologije vidimo u novom svjetlu. Sociologija svakodnevnice ne zamjenjuje prvu i drugu sociologiju. Bilo bi apsurdno sugerirati da se svi sociolozi sada moraju okrenuti proučavanju svakodnevnog života. Povijest humanističkih znanosti ne slijedi obrazac odbacivanja i zamjene. Nova paradigma ne poništava staru, već im je pridodala sebe, čime kumulativno obogaćuje našu viziju. Sociologija svakodnevnog života predlaže da se u analizi složenih apstrakcija, društvenih sustava, struktura i društvenih akcija uključi proučavanje društvenih događaja na najstvarnijoj, očiglednoj i banalnoj razini svakodnevnog života. Takve apstrakcije nalaze svoje utjelovljenje i ostvarenje u epizodama svakodnevnog života i zato ih je najbolje percipirati, promatrati, bilježiti upravo ovdje. Ovdje nalazimo društvenu nejednakost, klase, moć, globalizaciju, identitet,

modernizaciju, proces civiliziranja i sva druga pitanja koja su središnja za sociologiju. A ono što takav studij čini posebno atraktivnim je to što je većina društvenog života na ovoj razini vidljiva. „Sociologija svakodnevnog života pruža obećavajući pristup još nerazriješenim tajnama društvenog postojanja. Predlaže određeni opći teorijski program iz kojeg bih želio odabrati četiri problema. Prvo, uloga različitih društvenih veza i različitih oblika zajednice u funkcioniranju društva. Drugo, kreativni poriv ljudske prirode, s njezinim neprestanim pokušajima da inovira, prevlada ograničenja, proširi horizonte i pridonese društvenom nastajanju. Treće, spontanost, emocionalnost, hirovita i nepredvidiva kvaliteta ljudskih postupaka, s imanentnom slobodom čak i u slučaju najjačih vanjskih ograničenja. Četvrto, ljudska sklonost da sebi i tuđim postupcima pridaje značenje, da traži smisao u društvenom životu i društvenoj organizaciji.(Sztompka, 2008:13)

Od nedavno se sociologija ponovo otvara i prema vrijednostima i ponovo prihvata vrijednosti kao integralnu, legitimnu komponentu sociološkog rada. Zagonetki vrednovanja pristupa se na potpuno nov način. „Da bih razjasnio ovu novinu, ostavit ću historijski pregled i predstaviti analitičku tipologiju tri načina na koja su vrijednosti tretirane u sociologiji: (a) kao pristrasnost, (b) kao ideologija, (c) kao dio značenja.“(Sztompka, 2009:40) Kao rezultat mnogih sociooloških i društvenih promjena, problem vrijednosti se vraća u prvi plan sociološke debate. Godine 2001. Bent Flyvbjerg objavljuje djelo *Making Social Science Matter,* gdje formuliše principe – onoga što on naziva prema Aristotelovom razlikovanju *episteme* (tj. kognitivni prikaz), *techne* (tj. primjena znanja) i *phronesis* (razborit savjet o praksi upućivanja na takođe i vrednostima) —fronetički pristup. Društvene nauke, prema Flyjbergu, trabaju umjesto funkcionalnog diktata moći, odnosno, racionalno definiranih odnosa moći pristupiti društvenim naukama s njihovom ulogom praktične mudrosti- fronesis. „U ovom scenariju, svrha društvenih nauka nije da razvijaju teoriju, već da doprinesu praktičnj racionalnosti u objašnjenju odgovora na pitanja: gdje smo, kuda želimo ići i šta je poželjno u skladu sa različitim grupama vrijednosti i interesa. Cilj fronesijskog pristupa na taj način postaje doprinos sposobnosti društva za vrijednosno- racionalno promišljanje i djelovanje. Doprinos može biti kombinacija konkretnih empirijskih analiza i praktičnih filozofskih razmatranja.“(Flyjberg, 2001: 167) Poenta Flyvbjergove studije, prema Sztompki, je da se uđe u dijalog s pojedincima i društvom i da im se pomogne – nakon što su

pomogli istraživačima – da promišljaju o svojim vrijednostima. Cilj je da moralna debata postane dio javnog života" (Flyvbjerg 2001: 63). Fokus je sada na vrijednostima koje drže članovi društva i načinu na koji im vrijednosti pomažu da osmisle svoj život, a ne na vrijednostima koje drže sociolozi. Prepoznata je uloga sociologije u promicanju vrijednosti kao alata za konstruiranje značenja od strane običnih ljudi. I shodno tome uloga sociologa je redefinisana.. Na sociologa kao istraživača, čistog učenjaka – gledalo se kao da se obraća drugim sociolozima, podvrgavajući rezultate ispitivanju „vršnjaka". To je bila tipična uloga u domenu čiste društvene nauke, služeći aristotelovskoj „Epistemi". S druge strane ,smatralo se da se sociolog kao stručnjak obraća nosiocima moći instrumentalnim savjetima o sociološki opravdanim sredstvima za postizanje ciljeva koje su oni definirali. Ova vrsta uslužne uloge tretirana je kao tipična za primijenjene društvene nauke, društveni inženjering, sociotehniku itd. Služila je aristotelovskoj "Techne". Sada, u trećoj ulozi, na sociologa kao mentora se gleda kao na interakciju sa običnim ljudima i sa činjeničnim i bez stida aksiološkim porukama. Jedna svrha ovog kontakta je promoviranje određenih vrijednosti. Drugi je razotkrivanje lažnih pretpostavki i pogubnih implikacija predrasuda, stereotipa. Čineći sve ovo, sociolog služi aristotelovskoj „Fronesis" , tj. pruža razboritu praktičnu mudrost. Novi pristup locira vrijednosti u rezultatima istraživanja, koji postaju resurs, skup vrijednosti koji obični ljudi koriste u izgradnji značenja (a ne profesionalni sociolozi u procesu istraživanja). Sociologija artikuliše poseban vokabular, jezik, pojmove koji su neophodni za razmišljanje o društvu i za identifikaciju pojava i događaja, fiksirajući značajne aspekte društvenog života. Mnogi sociološki koncepti ušli su u narodni jezik. Neki su novi koje su izmislili sociolozi, npr. društvena uloga, uzori, status, samoispunjavajuće proročanstvo, društveni kapital, stigma, društvena klasa, isključenost, habitus. Drugi su dobili nova sociološki razjašnjena značenja, npr . ideologija, kultura, devijacija, identitet. Među njima nalazimo posebnu kategoriju pojmova sa snažnim vrednosnim sadržajem, npr. pravda, jednakost, meritokratija, konsenzus, demokratija, ravnoteža, povjerenje, razvoj, modernizacija, trauma, napredak i mnogi drugi.

Ako pretpostavimo stanovište humanističke da se društvo sastoji od ljudskih akcija – individualnih i kolektivnih onda možemo izvesti zaključak da društvo postaje ono što jeste samo zahvaljujući određenim radnjama koje poduzimaju njegovi članovi. Ljudi djeluju prema svojim uvjerenjima, ugrađujući ih u motivacije, razloge, poticaje, opravdanja

za djelovanje. Među njihovim uvjerenjima nalazimo vrijednosti koje tjeraju ljude na akciju u svoju odbranu ili za njihovu afirmaciju. Tako vrijednosti kojih se ljudi drže, koje postaju široko rasprostranjene, ugrađene u kulturu kao „društvene činjenice", u važnom smislu određuju šta ljudi rade, a time i kakvo je društvo. Nebrojene ilustracije iz istorije pokazuju kako su ljudi, djelujući prema vrijednostima kao što su pravda, jednakost, suverenitet, solidarnost itd., suštinski mijenjali svoja društva, npr. kroz revolucije. Stoga vrijednosti "sociološki impliciraju" činjenične realnosti društvenog života.

Kulturalna promjena i kolektivna trauma

Konceptualizicija historijske promjene i paralelan razvoj sociologije i sociološke teorije koji tu promjenu upojmljuje i analizira historijska sociologija promatra kroz tri faze. Prvo, tokom cijelog devetnaestog vijeka preovladavao je *diskurs progresa*, koji je pratio rađanje i širenje trijumfalne moderne . Zatim, negdje sredinom dvadesetog vijeka, bili smo svjedoci propadanja ideje napretka i uspona *diskursa krize*. „A sada, krajem dvadesetog vijeka, odjednom sve češće čujemo - u medijima, u političkim govorima, u svakodnevnom govoru - čudna riječ trauma, koja više nije ograničena na bolnice i psihijatrijske odjele." (Sztompka, 2000:449) Da bi društvena promjena bila potencijalno traumatizirajuća, mora imati *četiri karakteristike*, od kojih sve moraju biti prisutne u sprezi. Takvu promjenu obilježava poseban *vremenski kvalitet* – nagla je i brza. Ima posebnu *suštinu i obim* - radikalna je, duboka, sveobuhvatan. Ona ima posebno *porijeklo* — doživljava se kao nametnuta, egzogena, koja dolazi izvana, kao nešto čemu sami nismo doprinijeli, ili ako jesmo, onda samo nesvjesno. (Sztompka, 2000:451-452) *Susreće* se sa određenim mentalnim okvirom - percipira se kao neočekivano, nepredviđeno, iznenađujuće, šokantno, odbojno.Stompka namzatim objašnjava kako bi mogla izgledati nasumična lista društvenih promjena različite veličine i važnosti koje mogu pokrenuti kulturnu traumu: „...revolucija (bilo pobjednička ili neuspješna), državni udar, rasni nemiri; kolaps tržišta, krah na berzi; radikalne ekonomske reforme (npr. nacionalizacija ili privatizacija); prisilna migracija ili deportacija, etničko čišćenje; genocid, istrebljenje, masovna ubistva; akti terorizma ili nasilja; ubistvo političkog lidera, ostavka visokog funkcionera; otvaranje tajnih arhiva i otkrivanje istine o prošlosti; revizionističko tumačenje

nacionalne herojske tradicije; kolaps carstva, izgubljeni rat.“ (Sztompka, 2000:452) Zašto se društvene promjene zadnje četiri decenije u ovom znanstvenom opusu tumače u kontekstu pojma (kolektivna) trauma kulture? Zato što je tok društvenih promjena sveprisutan i kontinuiran; ne poznaje ni početke ni krajeve. Svaka epizoda promjene javlja se iz različitih razloga, često kontingentnih i različitih od drugih epizoda. Kao polaznu tačku za analizu uzeta je pojavu neke iznenadne, radikalne, sveobuhvatne društvene promjene (revolucije, iznenadni društveni prevrati su vrhunski primjeri). Ovakva promjena ogleda se u domenu kulture: javlja se napetost između starih kulturnih propisa (pravila, vrijednosti, značenja, simboli, diskursi itd.) i kulture u nastajanju adekvatne novim društvenim uslovima. Zbog kulturne inercije naslijeđe ranije, a već zastarjele kulture preživljava sistem za koji je bila funkcionalno adekvatna, te neko vrijeme koegzistira s novom kulturom, postajući tako funkcionalno neadekvatna za novi sistem.Ovo stanje kulturnog rascjepa pruža pogodnu pozadinu koja može iznjedriti potpunu kulturnu traumu: *kulturološki definiranu ranu u istoj kulturi.* Društvene promjene su također sklone da izazovu poremećaj životnog svijeta, dovodeći do nekoliko potencijalno traumatizirajućih događaja ili situacija. Ljudi koriste raspoloživu zbirku kulturnih resursa za tumačenje tih događaja ili situacija. Neka tumačenja ih tumače kao traume. Pojavljuje se traumatsko stanje. Kao odgovor na to ljudi pribjegavaju raznim strategijama suočavanja. Društvene promjene se odvijaju samostalno prema svom specifičnom tempu i konkretnoj uzročnosti. Kako traumatski niz na njih ne utiče direktno, iz perspektive traume takve promene se mogu označiti kao parametarske. Neke od parametarskih promjena ili događaja mogu biti od koristi, pomažući u ublažavanju traume; drugi mogu biti štetni, pogoršavajući traumu. „Tada su moguća dva alternativna scenarija. Jedan je *začarani krug kulturne destrukcije*, drugi *vrli ciklus kulturne rekonstrukcije.* Prvo se događa kada parametarske promjene pogoršavaju traumatizirajuće situacije, ljudi pribjegavaju neefikasnim (ili čak kontraefikasnim) strategijama suočavanja, a zastarjela kultura se podržava i održava opsesivnom kultivacijom sjećanja. Druga je benigna parametarska promjena koja poboljšava traumatizirajuće situacije, zajedno sa efikasnim suočavanjem sa traumom, i blijeđenjem zastarjelog kulturnog naslijeđa kroz generacijsku promjenu. Zajedno, te tri sile rezultiraju ublažavanjem ili eliminacijom traume i vode ka konačnom učvršćivanju nove kulture.“ (Sztompka, 2000:463-464)

U okviru toka društvenih promjena traumatski niz se može pojaviti u dvostrukom kapacitetu: kao posljedica nekih drugih promjena (precipitirajući događaje u pogodnom kontekstu), ali i kao pokretač specifične vrste promjena (akcije suočavanja i preoblikovanja struktura ili kulture). Trauma nastaje kada dođe do prekida, pomjeranja ili dezorganizacije u uređenom univerzumu. Iskustvo traume od strane kolektiviteta zavisi od *relativnog stepena* takvog prekida ili pomjeranja, u poređenju sa prethodnom mjerom reda, ili u poređenju sa očekivanjima u vezi sa nastavkom poretka. Ovdje se mogu očekivati dvije pravilnosti. „Prvo, što je veći jaz između naviknutog, uređenog okruženja i stanja koje je rezultat nekog traumatizirajućeg događaja (tj. što je jači ‹šok›), to će jače biti iskustvo traume (npr. u mirnom, uređenom društvu), U zajednici koja poštuje zakon, ubistvo člana može proizvesti kolektivnu traumu, dok bi u susedstvu prepunom kriminala isti događaj mogao proći gotovo nezapaženo). Drugo, što više trauma dotiče srž kolektivnog poretka – domen glavnih vrijednosti, konstitutivnih pravila, centralnih očekivanja – to će se osjećati snažnije.“ (Sztompka, 2000:457)

Zaključak

Preko pojmova progresa, krize i traume Sztompka metaforički pokazuje razvoj društvenih nauka, odnosno ljudsko povjerenje u progres nauke i katastrofalne posljedice takvog razvoja bez praktične mudrosti. Ako je čovjek društveno biće, njegovo djelovanje u njegovom društvenom ambijentu pored epistemološkog, tehničkog podrazumijeva i fronesijsko djelovanje. Trenutna pozicija sociologije u savremenom svijetu zahtijeva praktičnu mudrost sociologa čija uloga nije više uvjetovana pozicijom „objektivnog promatrača“ ili ciljno- racionalnim tipom djelovanja već prvenstveno vrijednosno-racionalnom pozicijom promatrača koji je i sam promatran. Rast ljudskog znanja trebao bi doprinjeti razvijanju samosvijesti o društvenim pojavama, zakonitostima, mehanizmima društvenog funkcioniranja i promjenama, te razotkrivanju iluzija, ‹lažne svijesti›.

Literatura:

Bauman, Z. (2014. *What Use is Sociology? – Conversations with Michael Hridd Jacobsen and Keith Tester*, Cambridge, Polity Press.

Delanty, G. Interviewed by Chernilo, D. and Mascareno, A. (2023. Social theory: Legacies and future directions- An Interview with Gerard Delanty, *European Journal of Social Theory, 2023, vol 26(1) pp. 408-423.*

Giddens, A. (1987). *Social Theory and Modern Sociology*, Cambridge, Cambridge University Press

Flyjberg, B.(2001). *Making Social Sciences Matter*, Cambridge, Cambridge University

Malešević, K., (2011). Čovjek protiv sebe- „višak" znanja, manjak mudrosti i odgovornosti, *, Sociološki diskurs,Banja Luka, god.1. br.2. decembar 2011, str. 77-81.*

Spasić I. (1998). *Interpretativna sociologija.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Spasić, I. (2004). *Sociologije svakodnevnog života.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Sztompka, P. (1991a). Društvo iz perspektive postojanja. *Sociologija, Organ jugoslovenskog udruženja za sociologiju*, *Beograd, god. XXXIII, br. 1–2, januar–juni, str.1–26.*

Sztompka, P. (1991b). *Society in Action: The Theory of Social Becoming.* Cambridge, Polity Press.

Sztompka, P. (1994). *The Sociology of Social Change*. London, Wiley-Blackwell.

Sztompka, P. (2000). Cultural trauma: The other face of social change. *European Journal of Social Theory* 3(4):pp. 449–466.

Sztompka, P. (2003). *Trust A sociological Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.

Sztompka, P. (2008). Focus on Everyday life: a new Turn in Sociology.

European Review, Vol. 16, no. 1, pp.1–15, Academia Europas doi: I0.1017/ S1062798708000045.

Sztompka, P. (2009). The Return to Values in recent Sociological Theory. In: P. Hedstrom, B. Wittrock. 2009. *Frontiers of sociology* / (*Annals of the International Institute of Sociology*) Boston, Brill, Leiden.

Sztompka, P. (2015). *Agency and structure- reorienting social theory,* Oxon, Routledge

Zeman, Z. (2004). *Autonomija i odgođena apokalipsa – sociologijske teorije modernosti i modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.